

تحلیل نابرابری‌های فضایی کیفیت مسکن در محلات شهری بافت میانی شهر زنجان

دریافت مقاله: ۹۸/۱/۱۹ پذیرش نهایی: ۹۸/۴/۲

صفحات: ۳۹-۵۸

محسن احد نژاد روشتی: دانشیار، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، علوم انسانی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران

Email: ahadnejad@gmail.com

اصغر تیموری: دانشجوی دکتری، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

Email: a_teymouri@sbu.ac.ir

مهناز واعظ لیواری: کارشناسی ارشد، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، برنامه ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

Email: m.vaezlivari@gmail.com

حسین طهماسبی مقدم: دانشجوی دکتری، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، علوم انسانی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران^۱

Email: tahmasebihosseini@znu.ac.ir

چکیده

مسکن به‌عنوان یکی از نیازهای اساسی بشر تأثیر بسزایی در سلامت و بهبود کیفیت زندگی افراد دارد. کیفیت مسکن به‌عنوان یکی از شالوده‌های اصلی یک برنامه جامع و ابزاری ضروری برای بیان ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و کالبدی توسعه پایدار، از جایگاه ویژه‌ای در امر برنامه‌ریزی شهری برخوردار است. هدف پژوهش حاضر تحلیل فضایی کیفیت مسکن محلات شهری در بافت میانی شهر زنجان می‌باشد. نوع تحقیق کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای (مجموعه بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۵ و طرح تفصیلی ۱۳۹۴) استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های ترکیبی مدل تودیم و سیستم اطلاعات جغرافیایی استفاده شده است. نتایج حاصل از یافته‌های تحقیق نشان دهنده نابرابری در بین محلات بافت میانی شهر زنجان می‌باشد که در بین محلات مسکونی ۱۸,۹۱ درصد از مساکن باکیفیت پایین که شامل محلات بی‌سیم، قبرستان بالا، وحدت، خاتم، آمادگاه، گلیچک آباد، ۲۱,۸۰ درصد از مساکن باکیفیت نسبتاً پایین که شامل آشغالی قبرستان، شهدا، میدان انقلاب، کوی ولیصر، نیک‌سازان، ۲۲,۷۱ درصد از مساکن باکیفیت متوسط که شامل محلات فرودگاه، شهرک رجایی، امجدیه، خانم‌ناظم، شهرک قدس، فاتح، ۱۷,۴۳ درصد از مساکن باکیفیت نسبتاً بالا که شامل محلات شرق انصاریه، وحیدیه، شوغی، ۱۷ شهریور، مسجد شهدا، گونیه، جعفریه و در نهایت محلات آزادی، انصاریه، اعتمادیه، کوچه مشکی، سعدی شمالی ۱۹,۱۵ درصد از مساکن باکیفیت بالا هستند.

کلید واژگان: کیفیت مسکن، تحلیل فضایی، مدل تودیم، شهر زنجان.

۱. نویسنده مسئول: زنجان، کیلومتر ۴ زنجان - میانه، دانشگاه زنجان، گروه جغرافیا

مقدمه

شهرنشینی پدیده جهانی قرن بیست و یکم تعریف شده است؛ چرا که برای نخستین بار در تاریخ بشر، از آغاز هزاره سوم پیش از نیمی از جمعیت جهان در مناطق شهری زندگی می‌کنند (Cities Alliance, 2017) به طوری که در سال ۲۰۱۸ بیش از ۵۵ درصد از جمعیت جهان در شهرها ساکن هستند و پیش بینی می‌شود تا سال ۲۰۳۰ به ۶۰ درصد برسد (United Nations, 2018:1). شهرنشینی فزاینده به ویژه در کشورهای در حال توسعه، جوامع شهری را با چالش‌های اساسی مواجه ساخته و چشم انداز توسعه ناپایداری را برای شهرها رقم زده است. در این میان مسکن به عنوان یکی از نیازهای اساسی بشر به واسطه‌ی مشکلات فراوان مالی، مدیریتی و ظرفیتی به دلیل رشد شتابان شهرنشینی و شکل‌گیری تفاوت بارز در ساختار فضایی محلات شهری با مسائل بسیاری همراه است که پیامدهای عمده آن، بروز نابرابری‌های فضایی^۱ است (عبدی دانشپور و شیعی، ۱۳۹۷: ۲۶۸ و خالوباقری، ۱۳۹۱: ۵۱) بنابراین به دلیل افتراق شدید اجتماعی-اقتصادی و پیدایش سکونتگاه‌های زیر استاندارد، ازدیاد جمعیت و مهاجرت‌های بی رویه و بی نظم از موطن اصلی خود به مکان‌های دیگر بالاخص به شهرها، نابرابری‌های فضایی تشدید شده، که بیشترین نمود این نابرابری در بخش مسکن است که حدود نیمی از مساحت شهرها را در بر می‌گیرد و به لحاظ کمی و کیفی مهم‌ترین کاربری شهری محسوب می‌شود (طهماسبی مقدم، ۱۳۹۶: ۱). مسکن از مهم‌ترین نیازهای اساسی بشر شناخته شده که به شدت بر کیفیت زندگی و سلامت انسان تأثیر می‌گذارد (Lanrewaju, 2012; 423) و شامل مجموعه‌ای از امکانات و خدماتی است که باعث تسهیل و بهبود زندگی می‌شود (Waziri, 2013; 2) به عبارت دیگر مسکن فراتر از یک سرپناه فیزیکی است که مجموعه از امکانات و خدمات رفاهی لازم برای زندگی بهتر انسان را در بر می‌گیرد (Adeoye, 2016; 261) و مسکن، زیر سیستمی از یک سیستم شهری است که به تبع خاصیت فضایی که دارد موجب دسترسی نابرابر گروه‌های مختلف به کلیه خدمات و امکانات می‌شود که بر کیفیت مسکن اثر می‌گذارد (Jimoh & Adebote, 2017; 87) توزیع نابرابر فضایی کیفیت مسکن موجب توسعه سکونتگاه‌های فرودست شهری، شکل‌گیری محدوده‌های نابسامان، کیفیت پایین و مقاومت کم بناها در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی و محرومیت محلات شهری به عنوان عمده‌ترین پیامدهای نابرابری فضایی در محلات شهری منتهی می‌شود. چنین فرایندی در یک چرخه بازخوردی، تضادهای فضایی را تشدید کرده و به تعمیق نابرابریهای فضایی موجود منجر می‌گردد که خود زمینه جدایی‌گزینی‌های مسکونی و عمیق شدن شکاف موجود بین کیفیت مسکن محلات شهری خواهد شد. به منظور جلوگیری از روند روز افزون دو قطبی شدن محلات و گروه‌های اجتماعی در شهر، لزوم توجه محققان جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری را به اهمیت اجرای عدالت اجتماعی در قالب عدالت فضایی حتمی کرده است (مرصوصی، ۱۳۸۲:) زیرا عدم پاسخگویی به نیازهای ساکنان محروم و کم‌برخوردار باعث شکل‌گیری آسیب‌های اجتماعی از جمله فقر مسکن، فساد، امراض شهری و غیره خواهد شد (سرای و همکاران، ۱۳۹۳).

شهر زنجان به‌عنوان یکی از شهرهای میان‌اندام ایران بر سر راه یکی از محورهای ممتاز توسعه در سطح کشور قرار دارد. نزدیکی به پایتخت و کلان‌شهرهای دیگر نیز شرایط مناسبی را برای جذب سرریز جمعیت،

۱: افتراق ویژگی‌های اجتماعی و فیزیکی محلات

مهاجرپذیری در این شهر را پدیده آورده است. که همین عامل سبب شده در طی دو دوره‌ی اخیر با مشکلات فراوانی در روند شهرنشینی از قبیل عدم توازن بین جمعیت و امکانات شهر، تراکم بالای جمعیت، کمبود مسکن، بدمسکنی، عمر زیاد و فرسودگی مساکن، عدم امکان تأمین مسکن توسط ساکنین به‌خصوص اقشار کم‌درآمد، عدم دسترسی عادلانه به زیرساخت‌های اولیه در محلات شهری، عدم دسترسی عادلانه به خدمات مسکونی، گسترش افقی شهر، برهم خوردن تعادل فضایی محلات شهری و به‌تبع آن بخش مسکن با تله فضایی کیفیت مسکن مواجه شده است؛ در این تله فضایی به علت فشرده شدن اقشار کم‌درآمد در یک مکان، از بین رفتن تنوع زیستی و اجتماعی، محدودیت دسترسی و جابه‌جایی، محرومیت از خدمات ارتقایی کیفیت مسکن باعث تشدید این امر شده است. بافت میانی شهری زنجان که بخش بزرگی از بافت این شهر را در بر خود اختصاص داده از مسائل حاد مسکن بی‌نصیب نمانده و با مشکلات بسیاری در این زمینه روبرو است. بنابراین ایجاد تعادل فضایی کیفیت مسکن محلات شهری در شهر زنجان از اهمیت و ارزش ویژه‌ای برخوردار است زیرا عدم تعادل در کیفیت مسکن محلات شهر پیامدهای روانی، فرهنگی و اجتماعی گوناگونی را در پی خواهد داشت عدم توجه به آن پیامدهای مذکور را پدید خواهد آورد. با توجه به موضوع پژوهش، این مقاله به تحلیل فضایی کیفیت مسکن محلات شهری در بافت میانی شهر زنجان می‌پردازد که در راستای پاسخ‌گویی به سؤال زیر می‌باشد: کیفیت مسکن در محلات بافت میانی شهر زنجان چگونه است؟

مبانی نظری تحقیق

متخصصین علوم انسانی با رویکردهای متفاوتی به مسکن و ابعاد مختلف کارکردی آن می‌نگرند به‌عنوان مثال مسکن از دیدگاه اقتصادی نوعی کالا و سرمایه، از دیدگاه هنری نوعی نماد، از دیدگاه جامعه‌شناسی نوعی نهاد، از دیدگاه مهندسی و معماری نوعی بنا یا ساختمان، از دیدگاه جغرافیا نوعی مفهوم فضایی است که تمام ابعاد را دربر می‌گیرد (فاضلی، ۱۳۸۶: ۶۳-۲۷) به‌عبارتی دیگر در دیدگاه جغرافیایی، مسکن فضایی است که با در نظر گرفتن همه روابط اجتماعی مردم در زمینه همبستگی‌ها، علاقه‌ها، سلیقه‌ها و منافع و تضادها، آن‌ها را در مقابل یکدیگر قرار می‌دهد؛ بنابراین مسکن به‌عنوان جزئی از فضاها تغییر یافته شهری و دربرگیرنده فعالیت‌های درون مکانی موردنیاز ساکنین آن مطرح می‌باشد. مسکن یکی از مهم‌ترین عنصر فضایی شهری است که در ارتباط با توسعه پایدار شهر، توجه به آن دارای اهمیت زیادی است چراکه از توسعه مسکن علاوه بر محیط‌زیست، بر اقتصاد و فرهنگ و مسائل اجتماعی تأثیر می‌گذارد و برای دستیابی به توسعه پایدار شهری توجه به مسکن نقش سازنده‌ای دارد زیرا نیمی از اراضی شهرها به کاربری‌های مسکونی اختصاص داده شده است (رهایی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱). در نتیجه مسکن بیش از یک سرپناه صرفاً فیزیکی است که کلیه خدمات و تسهیلات عمومی لازم برای بهزیستی انسان را شامل می‌شود (Tao, 2015: 137) و یکی از آن شرایط اجتماعی در تعیین کیفیت زندگی، آسایش افراد و مکان‌ها و نیز بخشی از روابط بین جامعه و محیط است (UNHabitat, 2012: 3) بنابراین مسکن یکی از عنصر اصلی جامعه‌پذیری افراد نسبت به جهان و مملو از ارزش‌های نمادین با نشان منزلت و ترجمان زندگی شهری و مهم‌ترین کاربری کمی و کیفی شهری محسوب می‌شود و کیفیت آن گویای وضعیت اجتماعی- اقتصادی شهر بسیاری از واقعیت‌های جامعه است (پرهیز و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۹).

کیفیت مسکن مفهوم پیچیده است، چراکه نه مطلق است و نه ایستا، مفهومی است نسبی که از کشوری به کشوری دیگر و از زمانی و به زمانی دیگر متفاوت می‌باشد (سجادی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۴) و در برگیرنده مفاهیم اجتماعی و اقتصادی است و در ابعاد کمی و کیفی قابل اندازه‌گیری می‌باشد با این وجود تا حدودی کیفیت مسکن تابع هنجارها و شرایط محلی است (Baer, 2014: 4) بنابراین کیفیت مسکن یک موضوع پیچیده و متشکل از عوامل به هم مرتبط جمعیت شناسانه، معمارانه، اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و سیاسی است که امروزه با دیدگاه‌ها و نگرش‌های گوناگونی که در ادبیات نوین برنامه‌ریزی مسکن به وجود آمده به شیوه‌های مختلفی تفسیر می‌شود (Lawrence, 1995: 1658). میزان دستیابی به مسکن با کیفیت در نواحی شهری به‌عنوان یکی از شاخص‌های توسعه اقتصادی- اجتماعی در کشورهای جهان محسوب می‌شود (Arnott, 2008: 23) و نسبت به سایر کالاها به دلیل ویژگی‌هایی مانند غیرقابل جایگزین بودن، سرمایه‌ای بودن، بادوام و پرهزینه بودن (Gallent and Robinson, 2011: 298)، دسترسی به خدمات مسکونی (طهماسبی مقدم، ۱۳۹۶: ۱۰۰)، محیط زیستی (Charles, 2007: 144)، فضا و امنیت (Health organization, 2004: 2)، می‌تواند عامل عمده نابرابری و درعین حال همبستگی اجتماعی به شمار رود و بر سلامت بشر اثر مستقیم بگذارد (Bonney, 2007: 411) و کیفیت پایین مسکن باعث ایجاد محله‌های نامطلوب و سلب سلامت ذهنی و اجتماعی، ایمنی، بهداشت و رفاه ساکنان خود گردد بنابراین مسکن با کیفیت بر اساس معیارهای سازمان بهداشت جهانی مسکنی است که از نظر کالبدی و فضاها، فیزیکی، استانداردهای لازم و یا حداقل‌های لازم را دارا بوده و دسترسی به آن به سهولت امکان‌پذیر باشد (World Health Organization, 2004: 22).

در ارزیابی کیفیت مسکن، مطالعات کیفی برخی از معیارها را به‌عنوان شاخص‌های مربوط به ارزیابی کیفیت توسعه مسکونی تعیین کردند (Ebong, 1983: 275). امونگ^۱ همچون امونگ^۲ معیارهای قدمت بنا، بهداشت، دسترسی به امکانات اولیه مسکونی، امنیت، محیط زیست، فاضلاب و دفع زباله، آلودگی هوا و سهولت در جابجایی را به‌عنوان عوامل تعیین‌کننده کیفیت مسکن می‌داند و اما هممر^۳ بیان می‌کند که کیفیت مسکن دربرگیرنده ارائه خدمات زیرساختی می‌باشد که می‌تواند رشد و توسعه پایدار را از طریق بهبود معیشت شهروندان بهبود بخشد (Adeoye, 2016: 260-268) و نیلسون^۴ در تعیین کیفیت مسکونی، پنج معیار اساسی از قبیل استحکام و دوام، صرفه‌جویی در انرژی، ارائه خدمات و امکانات مدرن، سالم، امن و مطمئن را تعیین می‌کند (Neilson, 2004: 20). بنابراین اساساً فضای شهری به‌واسطه ابعاد مسکن از قبیل اندازه، موقعیت، حوزه تهیه خدمات اساسی و قابلیت دسترسی، شکل مطلوب مسکن، استحکام مسکن، امنیت، ایمنی، تأمین تجهیزات و تأسیسات، زیرساخت‌های مورد نیاز مسکن و نظایر آن در ارتباط متقابل با یکدیگر در کیفیت مسکن تأثیرگذار می‌باشند (احد نژاد و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۷).

ارزیابی کیفیت مسکن پیش از جنگ جهانی دوم و در سال ۱۹۳۸ میلادی، با مطرح شدن قلمرو خصوصی و کیفیت واحدهای همسایگی، آغاز شد. این ارزیابی شامل ارتفاع بنا، زمین‌بازی کودکان، محل استقرار بنا، هماهنگی میان خانه و بستر محیطی و وضعیت بهداشتی آن می‌شد؛ همچنین، به کیفیت هوا، وضعیت ظاهری محلات، نقشه‌ی خیابان‌ها و خدمات عمومی توجه شد (Ha & Weber, 1991: 65). پس از جنگ جهانی دوم،

1: Ebong 2: Among 3: Hammer 4: Neilson

به تدریج علاوه بر موضوع مسکن در بخش کالبدی، سایر جنبه‌های اجتماعی، فرهنگی و محیطی مسکن مدنظر قرار گرفت. با آغاز دهه 1960 میلادی، ارزش‌های محیطی در محیط‌های مسکونی - که اصلی‌ترین زیستگاه در شهرهای متراکم‌اند، اهمیت بیشتری پیدا کردند (Okatay & Orcunoglu, 2007:7) و با آغاز دهه ۱۹۷۰ معیارهای ارزیابی کیفیت مسکن ابتدا در فرانسه آغاز و سپس در کشورهای اروپایی، ایالات متحده به سرعت گسترش یافت و سپس در کشورهای آسیایی سیستم‌های متمایزی برای اندازه‌گیری کیفیت مسکن را به کار گرفته شد (Le et al, 2016:1) و در سال ۱۹۷۰ کین و کوئیگیلی با انتشار مقاله‌ای با عنوان ارزش اندازه‌گیری کیفیت مسکن باب جدیدی در مطالعات مسکن آغاز نمودند که در مقالات و کتاب‌های بسیاری مورد استفاده قرار گرفته است. در این راستا فعالیت‌های پژوهشی همچون: ایوانز^۲ و همکاران (۲۰۰۱) بررسی کیفیت مسکن و سلامت اجتماعی - بهداشتی کودکان؛ مالکوم هریسون^۳ (۲۰۰۴) تعریف کیفیت مسکن و محیط زیست: معلولیت، استانداردها و عوامل اجتماعی کوکر^۴ و همکاران (۲۰۰۸) بررسی رابطه چالش‌های کیفیت مسکن و محیط محله پرداختند.

در این میان، مطالعات به شرح زیر دارای ارتباط بیشتری با این پژوهش می‌باشد که به‌طور مستقیم و یا غیرمستقیم به بررسی این پدیده در مناطق شهری پرداختند که گزیده نتایج آن بدین شرح است: رولینگ^۵ و همکاران در سال (۲۰۱۷)، در مقاله‌ای با عنوان کیفیت فیزیکی مسکن و محله: سلامت روان و انگیزه کودکان به بررسی روابط بین کیفیت فیزیکی مسکن، محله و تأثیر آن بر رشد ۳۴۱ کودک روستایی در آمریکا با استفاده از شاخص‌های ساختاری، تهویه مسکن، خطرات، جمعیت، اتصالات خیابانی، تراکم، استفاده از زمین، دسترسی به فضایی سبز پرداخته‌اند، نتیجه‌گیری می‌کنند که مسکن با کیفیت پایین‌تر بر سلامت روان شناختی ضعیف کودکان تأثیر می‌گذارد. لان هونگ لی^۶ و همکاران (۲۰۱۶)، در مقاله‌ای با عنوان ایجاد یک سیستمی از شاخص‌ها برای اندازه‌گیری کیفیت مسکن اجتماعی در ویتنام به بررسی شاخص‌های کیفیت مسکن اجتماعی و ایجاد یک سیستمی از یک مجموعه قابل اجرا از شاخص‌ها برای اندازه‌گیری کیفیت مسکن اجتماعی در ویتنام می‌پردازند؛ نتیجه‌گیری می‌کنند که سیستم ارزیابی کیفیت باید در دوره‌ای (۵ سال یا ۱۰ سال) متناسب با تغییرات سیاست، استانداردهای جدید طراحی، سبک زندگی و غیره بروز شود. وول^۷ و همکاران در سال (۲۰۱۶)، در مقاله‌ای با عنوان تحلیل فضایی کیفیت مسکن در نیجریه به این نتیجه رسیدند که سه منطقه متمایز از نظر شاخص‌های کیفیت مسکن نسبت به سایر مناطق وجود دارد که توصیه می‌کنند ساختمان‌های با کیفیت پایین با اجرایی بسیار دقیق قوانین و مقررات از لحاظ بهداشتی و قانونی به شدت کنترل شوند. مالینی و مالیس^۸ (۲۰۰۹)، در مقاله‌ای با عنوان کیفیت مسکن یک مسئله کلیدی در ارائه جوامع پایدار و ارتقای کیفیت زندگی به بررسی شاخص‌های اجتماعی اقتصادی، زیست‌محیطی و بهداشتی مسکن پرداخته‌اند؛ و در نهایت جوامع پایدار را مستلزم داشتن مسکن پایدار از لحاظ فنی بهداشتی و همسانی با محیط می‌دانند. امانوئل^۹ (۲۰۱۲)، در مقاله‌ای با عنوان کیفیت مسکن و تهیه مسکن گروه‌های کم‌درآمد شهر ایبادان نیجریه به بررسی کمی و کیفی شاخص‌های مسکن اقشار کم‌درآمد پرداخته است؛ که نتایج حاصل از آن تغییر در رویکرد کلیت

اجتماعی در جهت بهبود کیفیت مسکن کم‌درآمد برای ارتقای کیفیت زندگی در مناطق شهری را پیشنهاد می‌کند. منگ و حال^۱ (۲۰۰۶) در مقاله‌ای تحت عنوان ارزیابی کیفیت مسکن در مادر شهر لیما، پرو یکی از مادر شهرهای کشور پرو با استفاده از داده‌های سرشماری در بلوک‌های شهری و با ارائه مدلی به بررسی شاخص‌های کیفی مسکن شاخص‌های از قبیل پایداری کالبدی، تراکم، خدمات مسکونی، نحوه تصرف، امنیت، دسترسی، قیمت مسکن می‌پردازند، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که با استفاده از کارایی مدل و توزیع فضایی می‌توان نابرابری کیفیت مسکن در لیما را شناسایی کرد.

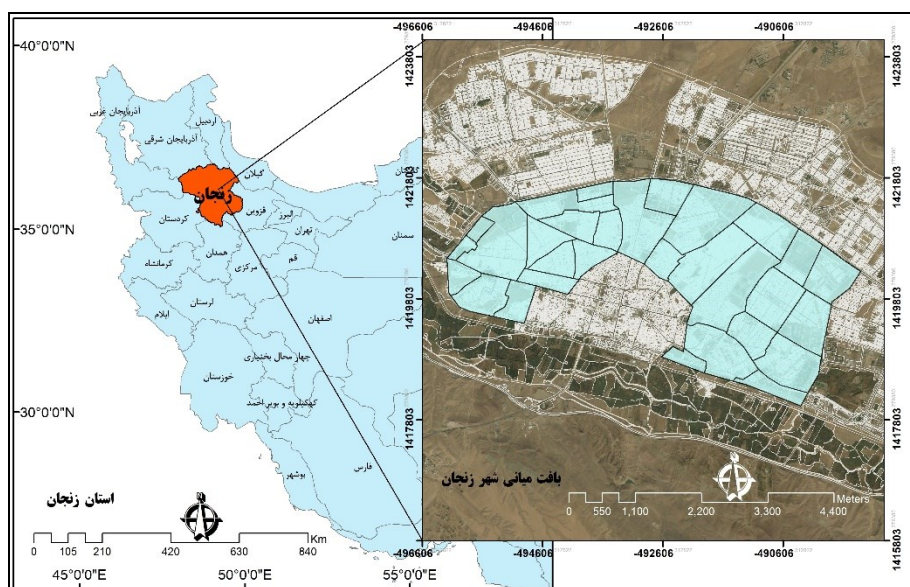
رجایی و منصوریان (۱۳۹۵) در مقاله‌ای تحت عنوان «رشد فیزیکی شهر و کیفیت مسکن در ایران» به ارزیابی کیفیت مسکن و شناسایی نقاط قوت و ضعف در بافت‌های قدیمی و جدید شهری به‌منظور بهبود کیفیت مسکن شهری در ایران پرداخته‌اند، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که سطح رضایت از کیفیت مسکن در بافت جدید بیشتر از بافت قدیم است و نتایج حاصل از تحلیل عاملی در شناسایی ابعاد کیفیت مسکن در بافت‌های قدیم جدید نشان می‌دهد که کیفیت مسکن یک مفهوم چندبعدی است. طهماسبی مقدم (۱۳۹۶) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان تحلیل فضایی شاخص‌های کمی و کیفی مسکن در نواحی شهری با رویکرد مسکن پایدار با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و مدل‌های تصمیم‌گیری چند معیاره نواحی شهری زنجان را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه می‌رسد که شاخص‌های کمی و کیفی مسکن در نواحی منطبق با محلات غیررسمی در وضعیت ناپایداری قرار دارد و از کل مسکن محدوده نواحی شهر زنجان ۲۷،۵ درصد پایداری خیلی کم، ۱۶،۱ درصد پایداری کم، ۲۱،۳ درصد پایداری متوسط، ۱۱،۶ درصد از پایداری زیاد، ۲۳،۵ درصد از پایداری خیلی زیاد برخوردارند که بیانگر ناپایداری در بین نواحی ۲۵ گانه شهر می‌باشد. نادری (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان ارزیابی کیفیت مسکن شهری را در محله اوچ دکان شهر اردبیل با استفاده از روش‌های توصیفی تحلیلی و مدل تاپسیس محله مذکور را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه می‌رسد که کیفیت مسکن شهر در وضع نامطلوبی قرار دارد و بیشتر مسکن این محله را مسکن بی‌دوام تشکیل می‌دهند. هدف پژوهش شناخت شرایط و ویژگی‌های مسکن بوده تا بتوان با بررسی دقیق آن به شناسایی آسیب‌های کالبدی-اجتماعی مسکن در سطح شهر پرداخت. به‌طور کلی از پژوهش‌های داخلی و خارجی صورت گرفته می‌توان نتیجه‌گیری کرد که کیفیت مسکن همواره یکی از دغدغه‌های فکری اندیشمندان بخش مسکن می‌باشد. اما مطالعات اندکی در باب تحلیل فضایی کیفیت مسکن در سطح محلات شهری صورت گرفته است که نیازمند بحث و بررسی بیشتری می‌باشد.

روش تحقیق

محدوده و قلمرو پژوهش

بافت میانی شهر زنجان، شامل قسمت‌هایی از بافت شهر می‌باشد که در دوره‌های سوم و چهارم شهر گسترش یافته‌اند. با تخریب قلعه و پر شدن خندق دور آن، زمینه برای گسترش شهر فراهم می‌گردد و در پی آن خیابان‌های امام خمینی، سعدی، فردوسی احداث می‌گردند. در این دوره شهر از سوی شرق به دلیل وجود

باغات بین حد شرقی قلعه و خیابان مولوی رشدی نداشته است و در جهات جنوب شرقی، شمال شرقی و عمدتاً در غرب و شمال غرب گسترش می‌یابند (تیموری، ۱۳۹۱: ۶۳). بررسی تحولات جمعیتی بافت میانی شهر زنجان بر اساس آمارنامه سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که در آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهر زنجان دارای جمعیتی برابر ۴۳۰۸۷۱ نفر که از این تعداد ۱۲۱۹۲۰ نفر در بافت میانی شهر ساکن می‌باشند و از لحاظ تعداد خانوار دارای ۳۹۳۱۲ خانوار است. کل مساحت شهر زنجان دارای ۶۱۶۰٫۲۴ می‌باشد که بافت میانی شهر زنجان از میزان ۱۳۱۸٫۲ هکتار را به خود اختصاص داده است و از کل مساحت بافت میانی، ۴۸۹٫۲۰ هکتار برابر با ۵۱٫۸۰ درصد شامل کاربری مسکونی می‌باشد (آمارنامه شهر زنجان، ۱۳۹۵: ۳۵). شکل (۱).

شکل (۱). موقعیت منطقه مورد مطالعه

مأخذ: نگارندگان با استناد به طرح تفصیلی زنجان، ۱۳۹۵

داده و روش کار

با توجه به سؤال تحقیق، نوع تحقیق کاربردی و ماهیت آن توصیفی-تحلیلی می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای (سالنامه آماری و طرح تفصیلی شهر زنجان) می‌باشد. جامعه آماری تحقیق ۳۲۹۰۵ واحد مسکونی بافت میانی شهر زنجان می‌باشد. شاخص‌های تحقیق با استفاده از منابع موجود در قالب ۱۴ معیار بدست آمد. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های ترکیبی مدل تودیم و سیستم اطلاعات جغرافیایی استفاده شده است، به این صورت که در گام اول داده‌ها (بلوک‌های آماری و نقشه‌های طرح تفصیلی) در GIS آماده‌سازی شد، در گام دوم داده‌های آماده‌سازی شده از GIS به نرم‌افزار اکسل انتقال داده شد. در گام سوم در نرم‌افزار اکسل جهت پیاده‌سازی مدل تودیم در این نرم‌افزار، فرمول نویسی شد. در گام چهارم نتایج حاصل از مدل تودیم در نرم‌افزار اکسل به GIS انتقال داده شد. در گام پنجم نقشه‌های موضوعی هر معیار از لایه‌های حاصله استخراج شد و در نهایت با استفاده از ابزار Raster calculator در GIS لایه‌ها تلفیق شدند و نقشه نهایی جهت تحلیل فضایی کیفیت مسکن تهیه گردید. مدل تودیم یکی از تکنیک‌های است که به منظور

حل مسئله تصمیم‌گیری چند معیاره کاربرد دارد (Xu et al, 2017:2). در این تکنیک بر اساس تئوری پیش‌بینی غیرخطی و اختلاف میان مقادیر هر دو گزینه با توجه به هر معیار به دست می‌آید (Hu et al, 2018:3) و با استفاده از مقایسات زوجی میان معیارهای تصمیم‌گیری، ناسازگاری‌های تصادفی رخ داده از این مقایسات را حذف می‌کند و سپس یک ماتریس شکل می‌گیرد که در ماتریس فوق M معیار (CM و ... و C1) و N گزینه (AN و ... و AI) در دسترس هستند. به نحوی که pic امتیاز اختصاص یافته به گزینه i ام با توجه به معیار c ام (c=1, ..., m) و wc وزن اهمیت معیار c ام است. گام‌های اجرای مدل تودیم به ترتیب شرح زیر است:

گام اول: اگر pic و pic به ترتیب امتیاز اختصاص یافته به گزینه‌های i و i با توجه به معیار c ام باشند، آنگاه ابتدا تفاضل نسبی (pic-pic) را به دست می‌آوریم. سپس مطابق رابطه (۱) مقدار $\emptyset C(Aj, AI)$ مربوطه را محاسبه می‌کنیم.

رابطه (۱)

$$1) \emptyset C(Aj, AI) \begin{cases} 0 \sqrt{WC \times (Pic - pjc)}, & ((pic - pjc) > 0, (pic - pjc) \\ -1 + \theta \sqrt{-(pic - pic)}, & \\ = 0, & (pic - pjc) < 0 \end{cases}$$

گام دوم: اندازه تسلط گزینه AI بر گزینه AJ ($\delta(AJ, AI)$) را مطابق رابطه (۲) به دست می‌آوریم:

رابطه (۲)

$$2) \delta(AI, AJ) = \sum_{c=1}^M \emptyset C(AI, AJ), \forall (I, J). I \neq J$$

گام سوم: مقدار شاخص جهت نرمالایز شده گزینه $AI(\varepsilon i)$ زمانی که با سایر گزینه‌ها مقایسه می‌شود را مطابق رابطه (۳) به دست می‌آوریم:

رابطه (۳)

$$3) \varepsilon i = \frac{d \sum_{j=1}^N \delta(Ai, Aj) - \min \sum_{j=1}^n \delta(Ai, Aj)}{\max \sum_{j=1}^N \delta(Ai, Aj) - \min \sum_{j=1}^N \delta(Ai, Aj)}$$

لازم به ذکر است که مقادیر حاصل از مدل تودیم بین مقادیر صفر و ۱ می‌باشد که در استاندارد آن هرچقدر مقادیر آن به صفر نزدیک شود نشان‌دهنده کیفیت پایین و هرچقدر مقادیر به یک میل کند گویایی کیفیت بالا است جدول (۱).

جدول (۱). معیارهای به‌کار رفته در تحقیق

معیارها	زیر معیارها	معیارها	زیر معیارها
تجهیزات روزشی	استخر، سالن ژیمناستیک، سالن فوتبال	تجهیزات بهداشتی	درمانگاه، کلینیک، خانه بهداشت
سطح اشغال	(۲۰۰-۲۰۰)، (۴۰-۲۰)، (۴۰-۶۰)، (۶۰-۸۰)، (۸۰-۱۰۰)	تعداد خانوار	یک خانوار، دو خانوار، سه خانوار، چهار خانوار، پنج خانوار و بیشتر،
تراکم ساختمانی	(۸۰-۰)، (۸۰-۱۶۰)، (۱۶۰-۳۲۰)	نحوه تصرف	ملکی، استیجاری، در برابر خدمات، رایگان
دسترسی به مهدکودک	(۲۵۰ متر و کمتر)، (۲۵۰ تا ۵۰۰ متر)، (۵۰۰ تا ۷۵۰ متر)، (۷۵۰ تا ۱۰۰۰ متر)، (بیش از ۱۰۰۰ متر)	نمای ساختمان	شیشه، فاقد نما، سیمان، سنگ، آجرنما، پنل آلومینیومی، درب و کرکره
تعداد اتاق	یک اتاق، دو اتاق، سه اتاق، چهار اتاق، ۵ اتاق و بیشتر	محیط زیستی	وجود سطل آشغال مناسب، وجود شیشه‌های دوجداره، وضعیت روشنایی، آلودگی بصری
مساحت زیربنای	(۵۰ متر و کمتر)، (۵۱ تا ۱۰۰ متر)، (۱۰۱ تا ۱۵۰ متر)، (۱۵۱ تا ۲۵۰ متر)	نوع اسکلت بنا	اسکلت فلزی، اسکلت بتنی، آجر و آهن، بلوک سیمانی، خشت و چوب، ترکیبی
قدمت ساختمان	(کمتر از ۱۰)، (۱۰-۳۰)، (بیش از ۳۰)	مصالح بنا	آجر و آهن یا سنگ و آهن، آجر و چوب یا سنگ و چوب، بلوک سیمانی، خشت و گل
منابع	(Rajaei & Mansourian, 2017:15) (Le et al, 2016:2) (Adeoye,2016:260-268) (Maliene and Mays,2009: 123) (Morenikeji et al,2017:2) (Le et al, 2016;2) (Makinde,2017:13) (Morris and Winter,1997:32)(Health organization, 2004:2) (Flood,2012:506) (فاندرحمتمی و ۱۳۸۴:۲۲) (سرتیبی پور، ۱۳۸۴:۲۲) همکاران، ۱۳۹۵: ۲۵۱-۲۵۲)		

نتایج

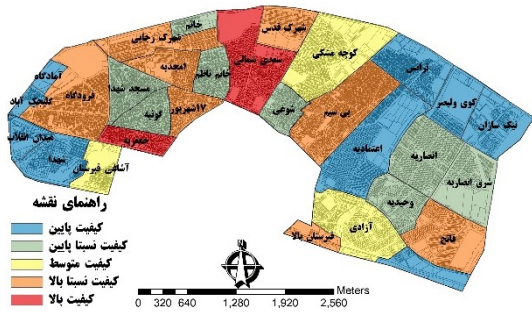
معیارهای موردنیاز با استفاده از منابع علمی و نظرخواهی از متخصصین امر تعیین شد و در این راستا ۱۴ معیار از بین شاخص‌های مؤثر بر کیفیت مسکن انتخاب شد که در جدول (۲) ارائه شده است. سپس با تکیه بر مراحل مدل تودیم در سیستم اطلاعات جغرافیایی، محاسبه و درنهایت نقشه موضوعی هرکدام از معیارها در محلات بافت میانی شهر زنجان با توجه به نتایج مدل تودیم تهیه گردید که تفسیر و بررسی هر یک از معیارها بعد از جداول و نقشه‌ها شرح می‌گردد.

جدول (۲). نتایج نهایی حاصل از محاسبات مدل تودیم

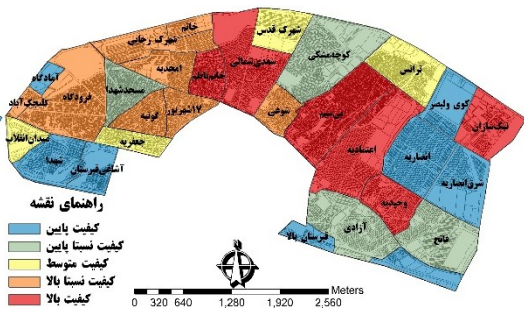
محل شهر	مصالح بنا	نوع اسکلت بنا	محیط زیستی	نمای ساختمان	قدمت ساختمان	مساحت زیربنای	تعداد اتاق	تعداد خانوار	نحوه تصرف	تجهیزات بهداشتی	دسترسی به مهدکودک	تراکم ساختمانی	سطح اشغال	تجهیزات روزشی
وحدت	۰	۰	۰.۱۴	۰	۰	۰.۱۹	۰	۰	۰	۰.۱۵	۰	۰	۰	۰
قبرستان بالا	۰.۲۱	۰.۰۲	۰.۱۸	۰.۳۱	۰.۰۹	۰.۱۰	۰.۰۱	۰.۱۲	۰.۱۱	۰.۱۳	۰.۲۹	۰.۱۴	۰.۱۶	۰.۶۸
فانچ	۰.۳۲	۰.۳۵	۰.۷۳	۰.۷۶	۰.۵۱	۰.۶۱	۰.۶۳	۰.۵۹	۰.۶۱	۰.۵۴	۰.۶۵	۰.۶۷	۰.۴۹	۰.۷۱
آزادی	۰.۶۵	۰.۸۴	۰.۸۱	۰.۷۸	۰.۶۳	۰.۷۳	۰.۸۱	۰.۸۷	۰.۷۴	۰.۵۰	۰	۰.۷۱	۰.۶۹	۰.۵۹
وحیدیه	۰.۸۸	۰.۵۶	۰.۴۲	۰.۶۱	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۵۱	۰.۴۸	۰.۵۸	۰.۸۵	۰.۶۴	۰.۸۵	۰.۷۹	۰.۴۷
شرق انصار	۰.۷۷	۰.۶۱	۰.۶۷	۰.۵۱	۰.۶۴	۰.۴۱	۰.۴۶	۰.۵۸	۰.۹۹	۰.۲۴	۰.۳۹	۱	۰.۹۷	۰.۴۵
آشناغ قبرستان	۰.۴۱	۰.۰۵	۰.۴۲	۰.۴۱	۰.۳۴	۰.۱۹	۰.۱۴	۰.۱۵	۰	۰.۱۳	۰	۰.۱۴	۰.۲۱	۰.۶۱
شهدا	۰.۲۵	۰.۰۷	۰.۷۴	۰.۶۴	۰.۴۳	۰.۵۲	۰.۴۲	۰.۱۵	۰.۱۷	۰.۲۵	۰.۱۸	۰.۲۲	۰.۲	۰
جعفریه	۰.۷۱	۰.۴۶	۰.۷۸	۰.۷۷	۰.۷۱	۰.۵۷	۰.۶۲	۰.۵۸	۰.۶۳	۰.۶۷	۰.۴۸	۰.۳۵	۰.۴	۰.۸۶
میدان انقلاب	۰.۴۴	۰.۰۴	۰.۱۸	۰.۲۱	۰.۲۷	۰.۱۸	۰.۹۶	۰.۸۵	۰.۸۱	۰.۶۹	۰.۱۷	۰.۷۲	۰.۸۴	۰
انصاریه	۰.۸۹	۰.۹۱	۰.۷۹	۰.۸۲	۰.۶	۰.۵۹	۰.۷۵	۰.۷۹	۱	۰.۱۶	۰.۶۳	۰.۹۸	۰.۷۵	۰.۳۶
گونیه	۰.۴۹	۰.۴۳	۰.۴۵	۰.۸	۰.۴۵	۰.۳۵	۰.۸۴	۰.۳۵	۰.۳	۰.۷۸	۰.۵۹	۰.۸۷	۰.۹۴	۰.۴۳
۱۷ شهریور	۰.۵۷	۰.۳۱	۰.۴۸	۰.۷۲	۰.۶۴	۰.۵۴	۰.۵۵	۰.۶۲	۰.۷۵	۰.۷۴	۰.۷۱	۰.۷۵	۰.۸۹	۰.۷۳
نیک سازان	۰.۲۸	۰.۱۴	۰.۷۸	۰.۱۵	۰.۶۴	۰.۵۵	۰.۵۶	۰.۵	۰.۶۴	۰.۸۹	۰.۲۲	۰.۷۹	۰.۶۵	۰.۰۹
گلچک آباد	۰.۰۹	۰.۰۲	۰.۲۱	۰.۰۸	۰.۰۸	۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۲۵	۰.۱۴	۰.۷۸	۰.۱۹	۰.۱۹	۰.۱۵	۰
اعتمادیه	۰.۷۶	۱	۰.۸۶	۰.۸۲	۰.۵۲	۰.۵۷	۰.۵۷	۱	۰.۱۴	۰.۸۹	۰.۷۹	۰.۸۴	۰.۹۷	۰.۱۸
شوغی	۱	۰.۶۱	۰.۶۹	۰.۷۶	۰.۵۲	۰.۵۲	۰.۶۷	۰.۷۵	۰.۶۲	۰.۸	۰.۷۲	۰.۸۵	۰.۷۹	۰.۵
ولبصر	۰.۱۲	۰.۱۳	۰.۷۸	۰.۱۱	۰.۶۱	۰.۳۲	۰.۴۸	۰.۵۴	۰.۸۵	۰.۱۶	۰.۲۵	۰.۷۵	۰.۹۶	۰.۰۷
آمادگاه	۰.۰۱	۰.۰۸	۰.۱۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰.۰۵	۰	۰	۰.۰۷	۰	۰
بی سیم	۰.۳۲	۰.۰۴	۰.۱۹	۰.۲۱	۰.۱۹	۰.۱۹	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۲	۰.۸۴	۰.۵۸	۰.۱۶	۰.۱۹	۰.۶۸
مسجد شهدا	۰.۴۱	۰.۲۹	۰.۴۸	۰.۸۹	۰.۴۸	۰.۵۸	۰.۷۵	۰.۴۳	۰.۱۴	۰.۴	۰.۵۹	۰.۱۷	۰.۱۷	۰.۴۷
امجدیه	۰.۰۵	۰.۴۶	۰.۴۵	۰.۷۳	۰.۵۱	۰.۵۲	۰.۵۹	۰.۳۵	۰.۳	۰.۷۴	۰.۳۱	۰.۲	۰.۲۴	۰.۷۵
خانم ناظم	۰.۵۴	۰.۱۷	۰.۷۵	۰.۷۵	۰.۴۶	۰.۵۹	۰.۶۶	۰.۲۱	۰.۳۹	۰.۸۷	۰.۷۲	۰.۷۵	۰.۸۱	۰.۴۹
فرودگاه	۰.۵۵	۰.۱۶	۰.۳۵	۰.۶۵	۰.۵۴	۰.۹۵	۰.۳۶	۰.۲۴	۰.۱۹	۰.۸	۰.۳۱	۰.۱۸	۰.۸۱	۰.۶۹
ترانس	۰.۴۹	۰.۴۹	۰.۳۵	۰.۹۱	۰.۵۲	۰.۴۶	۰.۷۱	۰.۶۵	۰.۷۱	۰.۵۹	۰.۴۸	۰.۶۷	۰.۶	۰.۱۹
رجایی	۰.۴	۰.۳۷	۰.۶۵	۰.۷۵	۰.۳۹	۰.۴۲	۰.۵۸	۰.۵۳	۰.۷۵	۰.۷۹	۰.۳۵	۰.۷۹	۰.۶۱	۰.۷۶
کوچه مشکلی	۰.۶۲	۰.۹	۰.۷۶	۱	۱	۰.۸۳	۰.۹۳	۰.۸۷	۰.۹۵	۰.۵۲	۰.۸۹	۰.۷۹	۰.۸۵	۰.۶۵
خانم	۰.۰۴	۰.۰۵	۰.۴۳	۰.۱۵	۰.۱۱	۰.۱۴	۰.۱	۰.۱۲	۰.۱۴	۰.۷۸	۰.۷۴	۰.۳۶	۰.۶۵	۰.۴۸
سعدی شمالی	۱	۰.۹۹	۰.۸۹	۱	۰.۸۱	۱	۰.۸۲	۰.۸۵	۰.۹۸	۰.۸۷	۰.۹۸	۰.۶۴	۰.۸۶	۱
قدس	۰.۳۳	۰.۳۳	۰.۵۴	۰.۶۷	۰.۳۹	۰.۴	۰.۷۱	۰.۶۲	۰.۵۴	۰.۵۷	۰.۴۹	۰.۴۵	۰.۶۵	۰.۷۴

مأخذ: محاسبات نگارندگان بر اساس بلوک‌های آماری مسکن و طرح تفصیلی، ۱۳۹۵

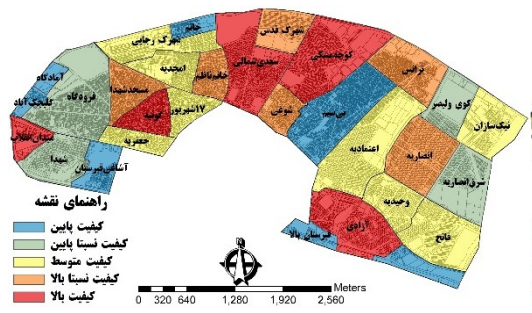
نقشه‌های موضوعی زیر با توجه به نتایج مدل تودیم در محیط نرم‌افزار ArcMap از نرم‌افزارهای سیستم اطلاعات جغرافیایی تهیه شده است.

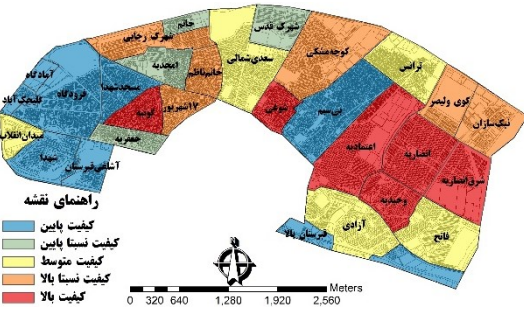
شکل (۳). تجهیزات مراقبت بهداشتی

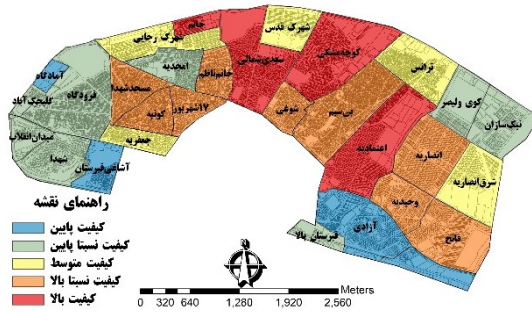
شکل (۴). تجهیزات تفریحی و ورزشی

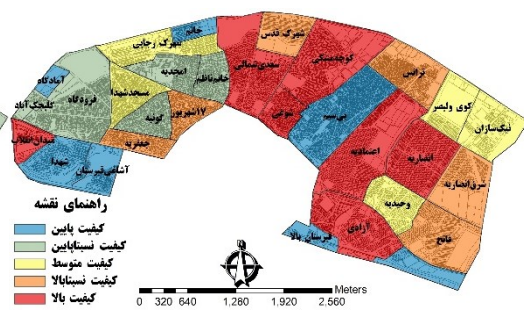
شکل (۵). تراکم ساختمانی

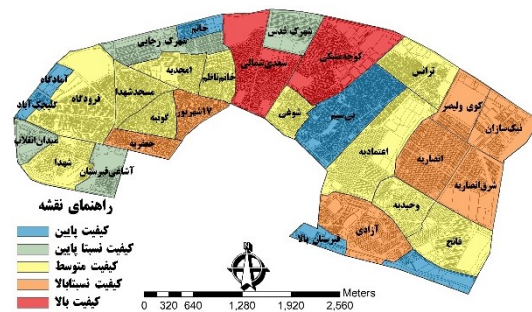
شکل (۶). تعداد اتاق در واحد مسکونی

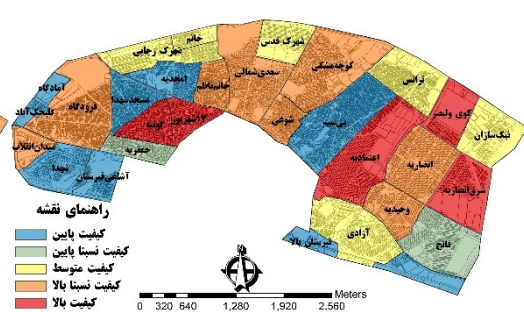
شکل (۷). تعداد خانوار در واحد مسکونی

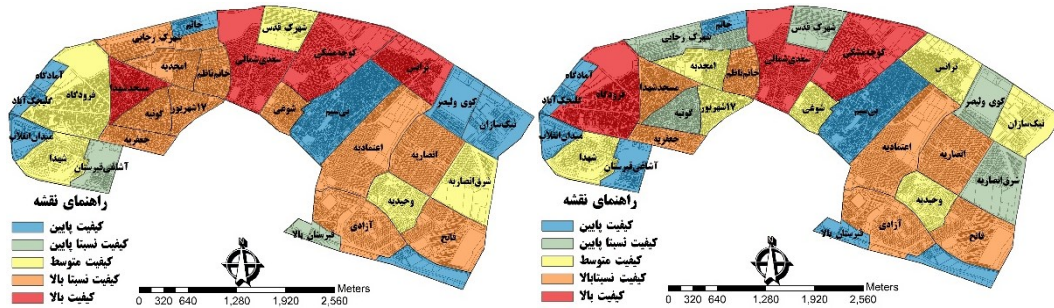
شکل (۸). دسترسی به کودکانستان

شکل (۹). سطح اشتغال

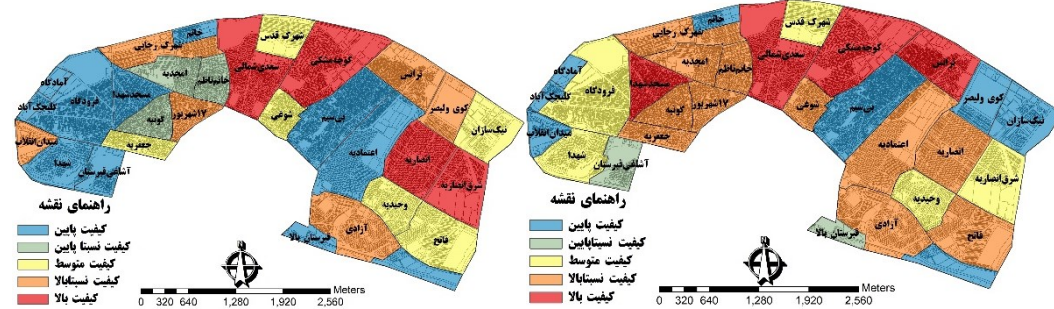

شکل (۱۰). قدمت ساختمان مسکونی

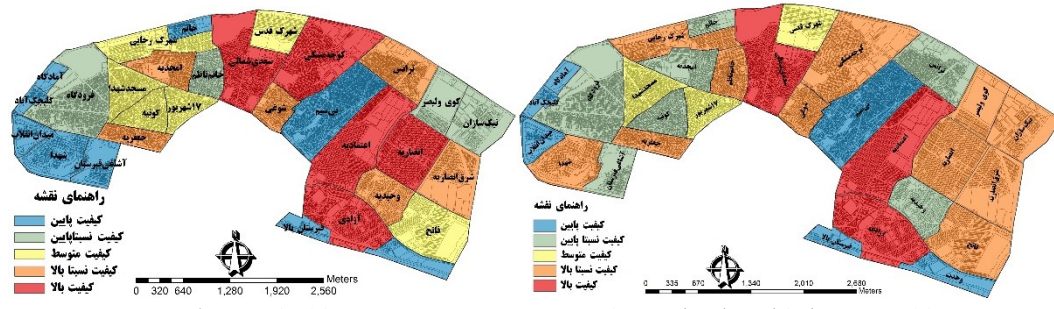
شکل (۱۱). مساحت زیربنای واحد مسکونی

شکل (۱۲). مصالح ساختمانی

شکل (۱۳). نمای ساختمان مسکونی

شکل (۱۴). نحوه تصرف محل سکونت

شکل (۱۵). محیط زیستی

شکل (۱۶). نوع اسکلت بنای واحد مسکونی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شاخص تجهیزات و مراقبت‌های بهداشتی یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین معیارهای کیفیت مسکن که شامل درمانگاه، کلینیک، خانه بهداشت می‌باشد. از این رو نتایج حاصل از مدل تودیم در جدول (۲) و شکل (۳) نشان می‌دهد که محلات آمادگاه، وحدت، قبرستان بالا، آشاهی قبرستان، کوی ولیصر، کوی انصاریه، شرق انصاریه، کوی شهدا به ترتیب با امتیاز برخورداری ۰،۱۵، ۰،۱۳، ۰،۱۳، ۰،۱۶، ۰،۱۶، ۰،۲۴، ۰،۲۵، از لحاظ شاخص‌های تجهیزات و مراقبت بهداشتی از کیفیت پایین برخوردارند درحالی‌که محلات بی‌سیم، وحیدیه، محله خانم ناظم، سعدی شمالی، اعتمادیه، نیک سازان با امتیاز ۰،۸۴، ۰،۸۵، ۰،۸۷، ۰،۸۷، ۰،۸۹، ۰،۸۹ از کیفیت بالا برخوردار می‌باشند.

تجهیزات تفریحی و ورزشی یکی دیگر از شاخص‌های کیفیت مسکن شهری می‌باشد که علاوه بر سالن‌های ورزشی، استخر، سالن ژیمناستیک، سالن فوتبال، نیز مورد مطالعه قرار گرفته است که بر اساس نتایج حاصل از

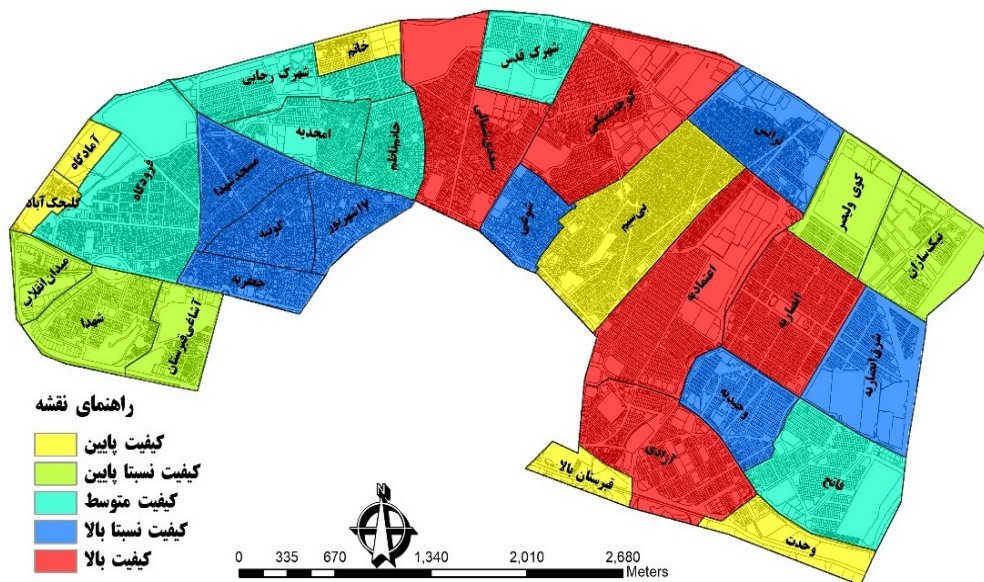

دوام و کیفیت هر نوع سازه در درجه اول به اسکلت واحد ساختمانی و سپس اتصالات وابسته به آن است. این کیفیت در ارتباط با دو موضوع اصلی فرسودگی در گذر زمان و مقاومت لرزه‌ای در مقابل حرکات طبیعی و مصنوعی معنی دار شده و موضوعیت می‌یابد از این رو بر اساس جدول (۲) و شکل (۱۶) محلات وحدت، آمادگاه، قبرستان بالا، گلیجک آباد، میدان انقلاب، بی‌سیم، آشاغی قبرستان، کوی خاتم، کوی شهدا با امتیاز ۰،۰۸، ۰،۲۰، ۰،۰۲، ۰،۰۴، ۰،۰۵، ۰،۰۵، ۰،۰۷ از کیفیت مسکن پایین برخوردار هستند در حالی که محلات آزادی، کوچه مشکی، کوی انصاریه، سعدی شمالی، اعتمادیه با امتیاز ۰،۸۴، ۰،۹، ۰،۹۱، ۰،۹۹ از کیفیت بالا برخوردار می‌باشند.

تحلیل نهایی کیفیت مسکن

با وجود هر یک از شاخص‌های ذکر شده، عناصر متعددی در تعیین کیفیت مسکن موثر می‌باشند که وجود هر یک به تنهایی شرط لازم در جهت ارتقاء کیفیت مسکن نیست و آنچه وجود این شاخص‌ها را به شرط کافی در بحث کیفیت مسکن مهم تبدیل می‌کند، الزام وجود همه آن‌ها در کنار یکدیگر است بنابراین برای تحلیل فضایی کیفیت مسکن در محلات بافت میانی شهر زنجان همه شاخص‌های مورد بررسی به صورت لایه‌های رستری در سیستم اطلاعات جغرافیایی تلفیق شدند که بعد از تلفیق لایه‌های مورد نظر نقشه نهایی کیفیت مسکن تولید شده است. شکل (۱۷) نقشه نهایی کیفیت مسکن در محلات بافت میانی شهر زنجان را نشان می‌دهد.

شکل (۱۷). نقشه نهایی کیفیت مسکن در محلات بافت میانی شهر زنجان

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

در شکل (۱۷) نقشه نهایی کیفیت مسکن در محلات بافت میانی شهر زنجان نشان می‌دهد که در بین محلات مسکونی ۱۸،۹۱ درصد از مسکن با کیفیت پایین که شامل محلات بی‌سیم، قبرستان بالا، وحدت، خاتم،

آمدگاه، گلچک آباد، ۲۱،۸۰ درصد از مسکن باکیفیت نسبتاً پایین که شامل آشای قبرستان، شهدا، میدان انقلاب، کوی ولیصر، نیک سازان، ۲۲،۷۱ درصد از مسکن باکیفیت متوسط که شامل محلات فرودگاه، شهرک رجایی، امجدیه، خانم ناظم، شهرک قدس، فاتح، ۱۷،۴۳ درصد از مسکن باکیفیت نسبتاً بالا که شامل محلات شرق انصاریه، وحیدیه، شوغی، ۱۷ شهریور، مسجد شهدا، گونیه، جعفریه و درنهایت محلات آزادی، انصاریه، اعتمادیه، کوچه مشکی، سعدی شمالی ۱۹،۱۵ درصد از مسکن باکیفیت بالا هستند و کیفیت نسبتاً پایین و کیفیت پایین با ۴۰،۷۱ درصد بیشترین بخش را به خود نسبت داده است، درحالی که کیفیت نسبتاً بالا و کیفیت بالا ۳۶،۵۷ با کمتر از ۴ درصد اختلاف، کمترین بخش را به خود اختصاص داده است. که شکل (۱۷) کیفیت مسکن در محلات بافت میانی شهر زنجان را نشان می‌دهد. در واقعیت محلات با کیفیت پایین، تجلی فضایی تکاپوی گروه های آسیب پذیر جامعه شهری و روستایی برای یافتن مسکن در استطاعت است که می توان از مهمترین مشخصه های بارز در کاهش کیفیت مسکن در محلات بافت میانی شهر زنجان به سطح پایین پایگاه اقتصادی- اجتماعی ساکنین، عدم دسترسی مناسب به امکانات، هم‌جواری واحدهای مسکونی با کاربری‌های ناسازگار و فعالیت‌های مزاحم، ریزدائگی قطعات به دلیل عدم نظارت در تفکیک قطعات در زمان ساخت اولیه ساختمان ها، قدمت بالایی واحدهای مسکونی بیش از ۱۵ سال، استفاده از مصالح ساختمانی بی کیفیت از قبیل نمای سیمانی اشاره کرد در نتیجه توزیع نابرابر فضایی کیفیت مسکن موجب توسعه سکونتگاه‌های فرودست شهری، شکل‌گیری محدوده‌های نابسامان، کیفیت پایین و مقاومت کم بناها در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی و محرومیت محلات شهری به عنوان عمده ترین پیامدهای نابرابری فضایی در محلات شهری منتهی می شود. جدول (۳) میزان کیفیت مسکن در بافت میانی شهر زنجان را نشان می‌دهد.

جدول (۳). میزان کیفیت مسکن در بافت میانی شهر زنجان

میزان کیفیت مسکن	مساحت به هکتار	درصد	درصد کل
کیفیت پایین	۲۴۹،۳۴	۱۸،۹۱	۴۰،۷۱
کیفیت نسبتاً پایین	۲۸۷،۴۳	۲۱،۸۰	
کیفیت متوسط	۲۹۹،۴۰	۲۲،۷۱	۲۲،۷۱
کیفیت نسبتاً بالا	۲۲۹،۸۲	۱۷،۴۳	۳۶،۵۸
کیفیت بالا	۲۵۲،۴۳	۱۹،۱۵	
مجموع	۱۳۱۸،۴۱۹	۱۰۰	۱۰۰

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

افزایش سریع شهرنشینی و مهاجرت‌های بی‌رویه و بی‌نظم طی چندین دهه گذشته، موضوع کیفیت مسکن را تشدید نموده و امروزه کیفیت مسکن و مسائل مربوط به آن یک مسئله جهانی است که کیفیت زندگی و رفاه افراد و مکان‌ها را مشخص می‌کند مکانی که در آن مسکن مکان‌گزینی می‌شود و چگونگی ساخت آن و این‌که چگونه در بافت زیست‌محیطی و کالبدی محلات تنیده شده است از جمله عواملی می‌باشند که زندگی روزانه مردم، سلامت آن‌ها و رفاهشان را متأثر می‌سازد در تحلیل فضایی مسکن علاوه بر تأکید بر خورداری ساکنین از

یک سرپناه به سایر نیازهای زیستی آنان از جمله فضاهای مناسب و باکیفیت به منظور انجام فعالیت‌های اجتماعی، رفاهی، فرهنگی، آنان نیز با اهمیت به شمار می‌آید. در نتیجه تعادل بخشی به کیفیت مسکن محلات شهری در یک شهر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا عدم تعادل در کیفیت مسکن محلات شهری پیامدهای روانی، فرهنگی و اجتماعی گوناگونی در بر خواهد داشت که عدم توجه به آن معضلات شهری گوناگونی را پدید خواهد آورد که ممکن است در درازمدت حیات شهر را به مخاطره اندازد. در نتیجه پژوهش حاضر به تحلیل فضایی کیفیت مسکن در محلات شهری بافت میانی با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی و مدل تودیم در قالب ۱۵ شاخص (تجهیزات تفریحی و ورزشی، تجهیزات مراقبت بهداشتی، تعداد اتاق در واحد مسکونی، تراکم ساختمانی، دسترسی به کودکان، تعداد خانوار در واحد مسکونی، قدمت ساختمان مسکونی، سطح اشغال، مصالح ساختمانی، مساحت زیربنای واحد مسکونی، نحوه تصرف محل سکونت، نمای ساختمان مسکونی، نوع اسکلت بنای واحد مسکونی، محیط زیستی) پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بر اساس نتایج حاصل از اشکال و نقشه نهایی، عوامل مهمی که باعث بی کیفیت مسکن در محلات بافت میانی شهر زنجان می‌شود عبارت‌اند از؛ وجود واحدهای مسکونی متروکه باعث ایجاد ریزش مصالح بناها، نمای نامناسب منازل، انباشت زباله‌ها بخصوص در محلات بی‌سیم، گلیجک آباد، خاتم، وحدت، قبرستان بالا، آمادگاه که دارای مسکنی باکیفیت پایین برابر ۱۸,۹۱ درصد از بافت میانی می‌باشد در این میان، دو محله بی‌سیم و گلیجک آباد جزء سکونتگاه‌های غیررسمی محسوب می‌شود، که واحدهای مسکونی آن‌ها تحت تأثیر آلودگی‌های محیط زیستی، ساخت‌وسازهای غیرقانونی و دارای زیرساخت‌هایی در حد بسیار پایین و ساختمان‌های که به هیچ‌وجه از استحکام لازم برخوردار نیستند، می‌باشد. این در حالی است که در محلاتی از قبیل محلات آزادی، انصاریه، اعتمادیه، کوچه مشکی، سعدی شمالی با واحدهای مسکونی از دسترسی مناسب به مهدکودک، تعداد مناسب اتاق در واحدهای مسکونی، واحدهای مسکونی با قدمت کمتر از ۱۰ سال و به‌دوراز آلودگی‌های محیط زیستی دارای مسکنی باکیفیت بالا که ۱۹,۱۵ درصد از بافت میانی را تشکیل می‌دهند، جزء محلاتی هستند که نسبت به محلات دیگر بافت میانی از قدمت کمتری برخوردار می‌باشند. از نتایج پژوهش حاضر می‌توان نتیجه‌گیری کرد که کیفیت مسکن تبدیل به تله فضایی شده است که مسکن در فضاهای محلات غیررسمی از قبیل بیسیم و گلیجک آباد، به دلیل به حساب نیامدن در برنامه‌های شهری و مسکن، مسکنی با مصالح ساختمانی و تجهیزات نامناسب و سطح زیربنایی ناکافی، دسترسی نامناسب به خدمات پایه به‌منزله افتادن در تله فضایی است. برای مثال: کمترین امتیاز شاخص اسکلت بنا مطلق به محله بیسیم با ۰,۰۴ و محله گلیجک آباد با امتیاز ۰,۰۲ با خشت و چوب و آجر و آهن ساخته شده می‌توان نتیجه‌گیری کرد کیفیت پایین مسکن در این محلات ریشه در نبود برنامه مشخص در جهت ارتقا کیفیت مسکن دارد. برای ارتقا کیفیت مسکن راهکارهای زیر می‌تواند گام کوچکی در جهت حل مشکلات وضعیت کیفیت مسکن است. لازم به ذکر است که این راهکارها با مشارکت ساکنین این محلات و اساتید دانشگاه مطرح شده است که شامل راهکارهای زیر است:

- ۱- ارائه تسهیلات یارانه‌ای برای ساکنین محلات بیسیم، کوی خاتم، گلیجک آباد، وحدت و آماده‌گاه در جهت توانمندسازی آن‌ها و کاهش شکاف بین محلات ۲- ارائه تسهیلات و خدمات عمومی (مهدکودک و

تجهیزات و مراقبت‌های بهداشتی) به‌ویژه در محلات وحدت، آزادی، آشاغی قبرستان و آمادگاه ۳- افزایش مساحت و متراژ واحدهای مسکونی کوچک از طریق ادغام واحدهای مسکونی با متراژ پایین با مشارکت ساکنین ۴- استفاده از عناصر بادوام و مقاوم و فناوری‌های روز در ساخت واحدهای مسکونی جدید ۵- افزایش مشارکت ساکنین و نهادهای دولتی در تصمیمات مرتبط با بهبود کیفیت مسکن در جهت افزایش تعلق خاطر ساکنان و کاهش هزینه‌های اجرایی پروژه‌ها ۶- توجه به ابعاد و ویژگی‌های کیفی (تجهیزات تفریحی و ورزشی و...) مسکن در کنار ابعاد کمی در محلات بافت میانی شهر زنجان ۷- اصلاح و بازنگری سیاست‌های عمومی در جهت افزایش تراکم ساختمان

منابع

- احدئزادروشتی، محسن. تیموری، اصغر. طهماسبی مقدم، حسین (۱۳۹۵)، **تحلیل فضایی شاخص‌های کیفیت مسکن در نواحی شهری با رویکرد مسکن پایدار (مورد پژوهی: شهر زنجان)**، توسعه پایدار محیط جغرافیایی، ۲(۱): ۳۵-۵۱
- طهماسبی مقدم، حسین. «**تحلیل فضایی شاخص‌های کیفی و کمی مسکن در نواحی شهری با رویکرد مسکن پایدار (مطالعه موردی: شهر زنجان)**»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد و رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان، ۱۳۹۶.
- فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۸۶)، **مدرنیته و مسکن (رویکردی مردم‌نگارانه به خانه، سبک زندگی روستایی و تحولات امروزی آن)**، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، ۱(۱): ۲۵-۳۶
- نادری، افشین. «**ارزیابی ابعاد کالبدی کیفیت مسکن شهری با استفاده از روش‌های ارزیابی چند معیاره و GIS مطالعه موردی: محله اوچ دکان اردبیل**»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد و رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان، ۱۳۹۲.
- تیموری، اصغر. «**ارزیابی و بازشناسی کیفیت محیط شهری در بافت میانی شهرهای میانه اندام؛ مطالعه موردی: بافت میانی شهر زنجان**»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد و رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان، ۱۳۹۱.
- آمارنامه شهرداری زنجان (۱۳۹۵)، **فصل جمعیت، انتشارات شهرداری زنجان**
- پرهیز، فریاد. صمصام شریعت، جمال‌الدین. کریمیان، مسعود. زیاری، کرامت‌اله. جمینی، داوود (۱۳۹۱). **تحلیلی بر وضعیت مسکن در استان لرستان با استفاده از مدل‌های تحلیل عاملی (تاکسونومی عددی و ویلیامسون)**. فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه‌ریزی منطقه‌ای ۲، (۸): ۲۹-۴۲.
- ستارزاده، داود. (۱۳۸۸). **بررسی شاخص‌های جمعیتی مسکن ایران در سال ۱۳۸۵**. فصلنامه جمعیت. ۱۳۸۸؛ ۱۶ (۶۷ و ۶۸): ۵۷-۸۰
- سجادی، ژیلا. کانونی، رضا. خاوریان گرمسیر، امیررضا. فیروزی، ابراهیم (۱۳۹۵). **سنجش توسعه یافتگی شهرستان‌های استان اردبیل در برخورداری از شاخص‌های کیفیت مسکن**. فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، (۲۳): ۳۱-۴۴.

- اطهری، کمال (۱۳۸۵) فقر مسکن در ایران: فقر سیاست اجتماعی. رفاه اجتماعی. ۵ (۱۸): ۱۱۳-۱۲۸
- رهایی، امید. بهار، پیروز. فیض‌بخش، مهناز (۱۳۹۲)، تبیین اصول مسکن پایدار؛ راهی به سوی توسعه پایدار شهری، کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و توسعه پایدار شهری، تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز.
- Adeoye, D. O. (2016). **Challenges of Urban Housing Quality: Insights and Experiences of Akure, Nigeria**. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 216, 260-268.
- Alber, J., Fahey, T., & Saraceno, C. (Eds.). (2007). **Handbook of quality of life in the enlarged European Union**. Routledge.
- Arnott, R. (2008). **Housing policy in developing countries: The importance of the informal economy**. *Urbanization and growth*, 167.
- Bonnefoy, X. (2007). **Inadequate housing and health: an overview**. *International Journal of Environment and Pollution*, 30(3-4), 411-429.
- Emmanuel, J. B. (2012). **"Housing Quality" To the Low Income Housing Producers in Ogbere, Ibadan, Nigeria**. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 35, 483-494.
- Charles, L. (2007) **Choguill, The search for policies to support sustainable housing**. *Journal of Habitant International*, 31p.144.
- Gallent, N., & Robinson, S. (2011). **Local perspectives on rural housing affordability and implications for the localism agenda in England**. *Journal of Rural Studies*, 27(3), 297-307.
- Ha, M. and Weber, M. J. (1991). **The Determinants of Residential Environmental Qualities and Satisfaction: Effects of Financing, Housing Programs, and Housing Regulations**. *Housing and Society*, Vol18.No3, pp65-76.
- Hu, J., Yang, Y., & Chen, X. (2018). **A novel TODIM method-based three-way decision model for medical treatment selection**. *International Journal of Fuzzy Systems*, 20(4), 1240-1255.
- Jimoh, U. U., & Adebote, A. O. (2017). **Housing quality and adolescent's psychological wellbeing in Ibadan south east local government area, Ibadan, oyo state**. *African journal for the psychological studies of social issues*, 20(2), 89-99.
- Lanrewaju, A. F. (2012). **Urbanization, housing quality and environmental degeneration in Nigeria**. *Journal of Geography and Regional Planning*, 5(16), 422-429.
- Le, L. H., Ta, A. D., & Dang, H. Q. (2016). **Building up a System of Indicators to Measure Social Housing Quality in Vietnam**. *Procedia Engineering*, 142, 115-122.
- Maliene, V., & Malys, N. (2009). **High-quality housing—A key issue in delivering sustainable communities**. *Building and Environment*, 44(2), 426-430 .
- Meng, G., & Hall, G. B. (2006). **Assessing housing quality in metropolitan Lima, Peru**. *Journal of housing and the built environment*, 21(4), 413-439.
- Mohit, M. A. (2010). **Assessment of Residential Satisfaction in Newly Designed Public Low-Cost Housing in Kuala Lumpur**, Malaysia. *Habitat International*, Vol34, 18-27.
- Malakouti, M., Faizi, M., Hosseini, S. B., & Norouzian-Maleki, S. (2019). **Evaluation of flexibility components for improving housing quality using fuzzy TOPSIS method**. *Journal of Building Engineering*, 22, 154-160.
- Neilson, M. (2004). **Scottish housing quality standard (SHQS)**. Scottish Executive Development Department. Retrieved 20/03/2013 from <http://www.scotland.gov>.
- Baer, W. C. (2014). Using housing quality to track change in the standard of living and poverty for seventeenth-century London. *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 47(1), 1-18.

- Montellano, A. S. (2015). **Housing flexibility by spatial indeterminacy: The case of the Casa de las Flores in Madrid.** International Journal of Architectural Research: ArchNet-IJAR, 9(2), 4-19.
- Morenikeji, W., Umaru, E., Pai, H., Jiya, S., Idowu, O., & Adeleye, B. M. (2017). **Spatial analysis of housing quality in Nigeria.** International Journal of Sustainable Built Environment, 6(2), 309-316.
- Ebong M.O (1983). **The Perception of Residential Quality: A case study of Calabar, Nigeria.** Third World Planning Review, 5(3):273-284.
- Okatay, M., & Orcunoglu, H. (2007). **Evaluation of Traditional and Recent Residential Environments from User's Point of View: The Case of Ozankoy, Northern Cyprus.** Sustainable urban areas.
- Punch Newspaper (2007). **Mortgage industry in Nigeria is still in its infancy,** 5th September.
- Rajaei, S. A., & Mansourian, H. (2016). **Urban Growth and Housing Quality in Iran.** Social Indicators Research, 1-19.
- Rangwala, S. C. (1998). *Town planning*, Charatar Publishing house, India
- Rollings, K. A., Wells, N. M., Evans, G. W., Bednarz, A., & Yang, Y. (2017). **Housing and neighborhood physical quality: Children's mental health and motivation.** Journal of Environmental Psychology, 50, 17-23.
- Tao, L. W. (2015). **Living conditions the key issue of housing development in Beijing Fengtai District.** HBRC Journal, 11(1), 136-142.
- UN-Habitat (2012), **Gender Issue Guide: Housing and Slum Upgrading,** <http://www.unhabitat.org/urban-themes/housing-slum-upgrading/>
- United Nations, **Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2018.** World Urbanization Prospects: The 2018 Revision, (ST/ESA/SER.A/366).
- Waziri, A. G., & Roosli, R. (2013). **Housing policies and programmes in Nigeria: A review of the concept and implementation.** Business Management Dynamics, 3(2), 60.
- World Health Organization (2004), **Review of Evidence on Housing and Health,** Fourth Ministerial Conference on Environmental and Health, Budapest, Hungary.
- Xu, D. S., Wei, C., & Wei, G. W. (2017). **TODIM method for single-valued neutrosophic multiple attribute decision making.** Information, 8(4), 125.
- Zainal, N. R., Kaur, G., Ahmad, N. A., & Khalili, J. M. (2012). **Housing conditions and quality of life of the urban poor in Malaysia.** Procedia-Social and Behavioral Sciences, 50, 827-838.
- Evans, G. W., Saltzman, H., & Cooperman, J. L. (2001). **Housing quality and children's socioemotional health.** Environment and Behavior, 33(3), 389-399.
- Kain, J. F., & Quigley, J. M. (1970). **Measuring the value of housing quality.** Journal of the American statistical association, 65(330), 532-548.
- Lawrence, R. J. (1995). **Housing quality: an agenda for research.** Urban Studies, 32(10), 1655-1664.
- Coker, A. O., Awokola, O. S., Olomolaiye, P., & Booth, C. (2008). **Challenges of urban housing quality and its associations with neighbourhood environments: Insights and experiences of Ibadan City, Nigeria.** Journal of Environmental Health Research, 7(1), 21-30.
- Flood, J. (2012). **Housing Indicators.** International Encyclopedia of Housing and Home, 31, 502-508.